

Projektiva test och psykodynamiskt grundade bedömningar otillförlitliga

Psykologiska test och kliniska psykologers bedömningar, oftast utarbetade inom en psykodynamisk referensram, spelar stor roll som underlag för beslut i för klienterna livsviktiga sammanhang. Därför måste mycket stora krav ställas på tillförlitlighet. Forskningen på området visar emellertid att den psykodynamiskt baserade testmetodiken, de projektiva testen, har sviktande eller obefintlig tillförlitlighet och att kliniska bedömningar belastas av stora felkällor.

»In the majority of training programs in clinical psychology, and it is surely as bad or worse in social work, no great value is placed on the cultivation of skeptical, scientific habits of thought; the role models – even in the academy, but more so in clinical settings – are often people who do not put a high value on scientific thinking, are not themselves engaged in scientific research, and take it for granted that clinical experience is sufficient to prove whatever they want to believe» [1, s 318].

Citatet pekar på ett stort problem inom den kliniska psykologin i USA. Är det lika illa i Sverige? Låt oss se på ett speciellt tillämpningsområde, nämligen test och psykologers bedömningar.

Test användes i ganska stor utsträckning i Sverige fram till början av 1970-talet. De förekom både i arbetslivet, t ex för urval av sökande till en befattning eller utbildning, och i klinisk psykologi för olika sorters diagnostiskt arbete. I psykologverksamheten var testningar en betydande del av verksamheten och likaså i psykologutbildningen. Den ve-

tenskapliga standarden var god och kraven på tillförlitlighet var höga. Test skulle visa sin användbarhet inte enbart genom att de verkade vara tillförlitliga. Det fanns gott om exempel på test som verkat mycket användbara men som i systematiska studier visat sig värdelösa. Den som använde test skulle vara insatt i testteori, som bl a handlar om hur man mäter tillförlitlighet hos test [2].

Tillförlitlighet testteoretisk hörnsten

Tillförlitlighet har i sin tur två aspekter: reliabilitet och validitet. Reliabilitet avser graden av frihet från slumpfel i mätningarna. Validitet avser graden av giltighet, dvs kan testet verkligen användas för att predicera det man vill predicera, eller för att mäta det begrepp som man vill mäta? Ett test måste också vara normerat. Tolkning av testresultatet är oftast omöjlig utan tillgång till normdata, man måste veta hur vanligt eller ovanligt ett visst testresultat är. 15 rätt på 20 uppgifter kan vara en lysande eller en högst medelmåttig prestation, beroende på hur andra testade ur en jämförlig grupp har presterat under samma betingelser.

Forskningen om test visar tämligen entydigt att test på intellektuell förmåga (abilitetstest) är reliabla och valida [3]. Validiteten är visserligen modest, men testen är ändå fullt användbara för många syften. Personlighetstest fungerar ofta mycket sämre.

Bristande utbildning i testteori

Den radikala debatten i slutet av 1960-talet medförde en allt hårdare kritik av de psykologiska testen, och det togs till och med beslut av fackliga organisationer om att man inte accepterade psykologisk testning. Följden av denna attitydförändring blev att testen kom att användas alltmer sällan och att de uppmärksammades betydligt mindre i psykologutbildningen än tidigare.

Med tiden har emellertid testen kommit tillbaka, och de används av praktiker med skiftande utbildning och bakgrund. Psykologerna själva är givetvis en sådan grupp av användare, men numera används test även av andra, t ex av ekonomer som arbetar inom rekryte-

DEBATT

”Många kliniska psykologer visar trots de kritiska vetenskapliga kvalitetsbedömningarna av testen en alltför stor säkerhet i sina slutsatser om enskilda testade. Det beror förmodligen på att de låtit sig förledas av den intuitiva känsla av insikter i den testades personlighet som uppkommer i denna typ av testsituation. Forskningen har emellertid visat att denna känsla är falsk och vilseledande.”

ringsföretag. Varken psykologerna eller andra grupper har den gedigna utbildning i testteori som gavs på 1960-talet och som illustreras av då använd kurslitteratur [2, 4]. Planer på att förbättra utbildningen i detta avseende lär finnas, men många kullar har utbildats enligt tidigare filosofi och kommer troligen att under lång tid framöver sakna erforderlig kompetens.

Klinisk kunskapsmodell dominerar i dag

Men det är inte bara brist på utbildning i testteori som förklarar den utveckling som skett. Den förklaras också av den kliniska kunskapsmodell som kommit att dominera i psykologverksamheten och -utbildningen. Erfarenhet och intuition är helt enkelt grunden för, och vad som legitimerar, psykologernas verksamhet inom många områden, inklusive rättsväsendet.

Om psykologernas intuition finns en mycket omfattande forskning, nyligen summerad av Grove och Meehl [1]. Den går tillbaka på ett arbete som Meehl publicerade redan 1954 [5]. Meehls tes är att statistisk sammanvägning av information är bättre än klinisk, intuitiv sammanvägning, t ex när man vill göra

Författare

LENNART SJÖBERG

fil dr och professor i psykologi, Handelshögskolan i Stockholm, ordförande i Stiftelsen för rättspsykologi.

E-post: pls@hhs.se

en prognos eller ställa en diagnos. Redan i mitten av 1950-talet kunde han åberopa ett par dussin undersökningar som stödde hans påstående. I den senaste översiktsartikeln citeras 136 studier, varav endast 8 visade överlägsenhet för den kliniska modellen, 64 för den statistiska. Dessutom hade klinikerna bättre förutsättningar i de flesta undersökningarna i och med att de hade tillgång till mer information än vad som utnyttjades i den statistiska modellen.

Skälet till detta resultat är troligen att de statistiska modellerna använder informationen på ett optimalt och konsistent sätt. Klinikerna tror att de kan göra subtila sammanvägningar av information som går »djupare» än vad som är möjligt med en »enkel» statistisk metodik, men – som sagt – detta är en illusion. I ett klassiskt arbete av Oskamp [6] påvisades också att ju mer information en psykiater fick, desto säkrare blev han på sin sak men desto sämre blev bedömningen. Erfarenhet och utbildning har inte befunnits ha någon nämnvärd positiv effekt på bedömningens kvalitet [1, 7].

Grove och Meehl konkluderar:

»Policy makers should not accept a practitioners' unsupported allegation that something works when the only warrant for his claim is purported clinical experience» [1, s 319].

Forskningen om statistisk versus klinisk prediktion har givetvis gällt sådana situationer där statistisk prediktion är möjlig, dvs när tillräckligt underlag finns för att bygga en modell eller när det är troligt att en tidigare konstruerad modell är tillämplig i en ny situation. Psykologer konfronteras dock även med problem som inte är av den typen. Det är möjligt att det enda som då kan göras är att lita till den kliniska bedömningen, men det bör i så fall göras med mycket stor försiktighet, med tanke på de citerade forskningsresultaten.

Psykodynamisk teori ligger bakom projektiva test

Bedömningar av barns utveckling, relationer mellan barn och föräldrar samt misstankar om sexuella övergrepp på barn sker i Sverige ofta inom en psykodynamisk referensram och med utnyttjande av projektiva test. För att förstå de projektiva testens status är det nödvändigt att även ta del av diskussionen om deras teoretiska bakgrund, som finns i den sk psykodynamiska skolan. Denna bygger i sin tur på psykoanalysen i en eller annan form. Jag har diskuterat denna typ av teori och dess empiriska stöd på andra ställen [8, 9], här ger jag bara en kortfattad översikt.

Mycket av diskussionen handlar

fortfarande om Freuds verk. Detta är naturligt eftersom det onekligen var grundläggande och av psykodynamiker fortfarande betraktas som i väsentliga delar rättvisande. Hans verk delar också metodologiska och teoretiska svagheter med det mesta av den senare forskningen med samma inriktning. Grünbaum [10] har visat på dess kunskapsteoretiska ohållbarhet. Eysenck gav en exposé över psykoanalysens empiriska tillkortakommanden [11]. Freuds påstådda kliniska iakttagelser tycks i väsentlig grad vara starkt vinklade och tillrättalagda eller till och med fabulerade [12, 13]. Freuds originalitet tycks dessutom ha varit ytterst begränsad; det mesta kan hittas i andra samtida eller tidigare skrifter eller i naivpsykologiska föreställningar [14, se även 15, 16 för aktuell debatt, även <http://www.start.at/forpsyk>].

Under de senaste 15 åren har Freuds läror utgjort grunden för tesen om återuppväckta minnen och därmed åstadkommit mycket mänskligt lidande [17, 18]. Freud menade själv att hans metodik och teori var vetenskapligt bevisade i och med att analytisk terapi var enastående och unikt verksam vid behandling av neuroser. Modern forskning om psykoterapi har emellertid visat att analytisk terapi är att jämställa med vilken suggestionsbehandling som helst i fråga om effekter [19]. Därmed är fundamentet för den psykodynamiska skolan underminerat.

De projektiva testen har utvecklats inom den psykodynamiska skolan. Kända internationella exempel är Rorschachtestet och TAT (Thematic apperception test, i en version för barn under namnet CAT, Children's apperception test). I Sverige har vi egna varianter i Ericametoden, som ofta används inom barndiagnostiken (se nedan), och DMT (Defence mechanism test), ett test som har använts för urval inom arbetspsykologiska tillämpningar. Jag har kritiserat DMT på annat ställe [20] och skall inte ta upp det till diskussion här.

Rorschachtest används ofta i rättsväsendet

Låt oss nu betrakta svensk praxis. I det svenska rättsväsendet används ofta Rorschachtestning. Forskningen om validiteten hos detta test har dock sedan mycket länge visat att denna är svag eller obefintlig. Den mycket omfattande forskningen fram till början av 1990-talet sammanfattas av Gann [21], med referens till Anastasi [22]:

»... the vast majority of interpretive relationships that form the basis of Rorschach scoring have never been empirically validated, and a large number of published studies have failed to demonstrate a significant

relation between Rorschach scores, combinations of scores, or global evaluations and relevant criteria» [21, s 831].

Senare metaanalyser har visat att det möjligen finns en validitet i storleksordningen 0,3 (i korrelationstermer) för vissa samband [23]. Detta är den nivå som personlighetsdimensioner vanligen som högst uppnår i förhållande till enskilda kriterier (högre värden kan uppnås om man slår samman många kriterier); se det klassiska arbetet av Mischel [24] som fortfarande är aktuellt. Vid validiteten 0,3 är uttalanden om enskilda individer givetvis ytterst osäkra.

Exners system populärt, trots felaktigt hög reliabilitet

Exners system [25], en utveckling av Rorschachtestet som är mycket populär, har inte ens kunnat dokumentera interbedömarreliabilitet på ett adekvat sätt. Som påvisats av Wood och medarbetare [26] har Exner använt felaktiga metoder för att beräkna reliabilitet, vilket lett till kraftigt missvisande resultat (troligen procentuell överensstämmelse, men metoden är oklart beskriven). Meyers debattinlägg till förmån för Exners system [27] bemöts av Wood och medarbetare [28], som ånyo påvisar att reliabiliteten hos Exners system inte beräknats med adekvata statistiska metoder. Weiners försök till försvar av Rorschachtestet [29] smulas sönder av Gann [30]. Weiner hade anfört tre studier av Rorschachtestet vid diagnostik av posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) [31-33]. I de två förstnämnda studierna gjordes ingen statistisk testning av Rorschachvariabeln – i den tredje tycks PTSD-diagnosen inte ha säkerställts. Ett fåtal extremvärden tycks också i två av studierna (den första och den tredje) ha starkt påverkat resultaten.

Ett exempel på till synes positiva resultat vid diagnostik av schizofreni med Rorschachtest/Exners system ges av Hilsenroth och medarbetare [34]. De Exnervariabler som användes här visade sig ha adekvat reliabilitet och även kunna skilja ut akut insjuknade psykotiker från andra grupper. Emellertid byggde materialet från jämförelsegrupperna delvis på arkivmaterial som kunde ha påverkats av att de som skrev journalerna hade tillgång till testresultaten. Dessutom kan anmärkas att förmåga att skilja ut en akut insjuknad psykotikergrupp inte är något stöd för att testet kan användas till något annat, inte ens för att diagnostisera patienter som inte har lika uttalade symtom.

Olika resultat med olika test

Ännu större blir problemen när vi jämför olika test. Minnesota multiphasic personality inventory (MMPI) är

ett ganska populärt test med en helt annan ansats (frågeformulär) än Rorschachtestet. Det finns inte heller något samband mellan de båda testen [35]. Vilken slutsats som psykologen kommer till, påverkas naturligtvis av de testmetoder han eller hon använder, och då testen ger olika resultat blir det hela en fråga om lotteri. Dessutom kan den som så vill ganska lätt simulera svaren och ge önskat intryck [36], vilket är allvarligt, speciellt i kliniska tillämpningar.

Ericametodens validitet utforskad, normdata saknas

Ericametoden har utvecklats i Sverige och används av psykologer och psykiatrer som bakgrund till vittnesmål i svenska domstolar. Det handlar om stora livsavgörande mål för de inblandade parterna, vårdnadsfrågor, incest m m. Ytterst stor omsorg borde därför ha lagts ner på att normera och validera testet. Men situationen är precis den motsatta. Det finns ingen forskning om testets validitet, och det finns inga normdata. Detta betyder att en psykolog som bedömer ett barns beteende i testet inte har tillförlitlig information som underlag för att bedöma om det rör sig om ett fullständigt normalt beteende eller om något som är tecken på störd utveckling i något avseende.

Ericatestet är avsett för barn. Barnet ges möjlighet att leka i en sandlåda. Ett visst testmaterial bestående av leksaker har framtagits för detta ändamål. Barnet antas uttrycka grundläggande personlighetsdynamik i leken. För att ge en inblick i hur man resonerar i en Ericatillämpning i en incestutredning citerar jag följande av Nordin [37]:

»Dockorna i Ericamaterialet går inte att klä av och på. Det vanligaste är att barn använder dem i olika roller utan att försöka klä av och på dem. Ändå har jag haft ett barn för incestutredning som vid flera tillfällen efter varandra rivit av kläderna på vissa, men inte på alla, dockor. (De avklädda dockorna byttes ut till följande lekobservation.) De dockor barnet klädde av kallade hon för pappa och flicka, medan den docka barnet kallade för mamma stod helt påklädd en bit ifrån de två andra. En sådan lek bevisar ju inte att ett övergrepp faktiskt har ägt rum, men den stödde dock den i anmälan uttryckta misstanken och talade för att man borde gå vidare med utredningen» [37, s 102].

Det finns emellertid ingen forskning som stödjer misstanken.

Ett annat aktuellt exempel: En far har nekats att umgås med sin dotter, bl a på grundval av en Ericatestning. Yttrandet innehåller följande omdömen:

»Emotionellt är hennes situation problematisk. Hon uppvisar i projektiva test entyd-

ga tecken på ångest, främst inför sådant som är skadat. Hon har uppenbara svårigheter att emotionellt skilja ut sig från föräldrarna, speciellt från fadern. Kerstin (fingerat namn, författarens anm) har stora svårigheter att forma en egen identitet. Hon har alltför omogna inre emotionella och sociala representationer och strukturer, vilka hon vid psykologisk press regredierar från ... Tolkningen av de psykologiska testen måste bli att Kerstin saknar en grundläggande tillit till fadern och att hon inte vill bo hos honom.»

Visst låter detta ganska imponerande och mystifierande? Det tycks ligga en enorm och speciell expertis bakom att en psykolog från sandlådeobservationer kan uttala sig om »alltför omogna inre emotionella och sociala representationer och strukturer». Det låter ju oerhört allvarligt och om man skall fråga något om detta, var skall man börja? Psykologen kommer givetvis att hänvisa till alla »vetenskapliga» böcker han eller hon läst, och till sin gedigna »erfarenhet». Men, som Dawes påpekat i sin lysande bok »House of cards» [38]: allt detta är utan grund. Det handlar bara om spekulationer.

Pinsamt tydligt att forskning saknas

Beskrivningar och utvärderingar av Ericametoden med någon vetenskaplig ambition är ytterst få till antalet [39-41]. Den sistnämnda boken har titeln »Handbok i Ericametoden» och torde fortfarande vara det mest auktoritativa och aktuella arbetet. Den visar med nästan pinsam tydlighet att det finns praktiskt taget ingen forskning om Ericametoden. Det hänvisas till några elevarbeten vid psykologiska institutioner, det är allt. Det är ett minimikrav att en metod som tillämpas i sammanhang där stora mänskliga värden står på spel bygger på solid forskning, publicerad i den internationella litteraturen. Det är pinsamt att den ledande »handboken» på området inte kan hänvisa till någon sådan forskning.

För att ta ställning till Ericametoden har jag kontaktat Ericastiftelsen och ett antal forskare inom personlighets- och barnpsykologi i Sverige samt gjort litteratursökningar. Jag har fått det bekräftat att ännu drygt tio år efter det att Daniels bok [41] utkom finns det fortfarande ingen forskning om Ericametoden. Vad som i synnerhet saknas är normdata som skulle göra det möjligt att bedöma om ett visst beteende är normalt hos fullt friska barn eller ej. Klinikerna som använder metoden hänvisar till sin erfarenhet, men detta är erfarenhet av barn som de mött i sin kliniska praxis, inte av friska och normala barn.

Detta innebär att en kliniker som uttalar sig om att ett barns beteende i Eri-

catestning tyder på det ena eller andra, t ex sexuella övergrepp, gör så fullständigt utan stöd i vetenskaplig forskning.

Om ett barn t ex klär av dockorna kan ju detta upplevas som informativt. Men hur många fullständigt normala barn som aldrig utsatts för sexuella övergrepp gör det? Ingen vet. Då kan man väl inte dra slutsatser i enskilda fall om att ett testat barn utsatts för övergrepp? Om svaret är nej, det kan man inte, hur kan man då försvara att testet används utan att normdata existerar?

Ett mindre försök att skaffa in data på normala barn rapporteras i en uppsats av Helgeson [42]. En grupp på 40 barn har undersökts med Ericamaterialet. Barnen var antingen 5 eller 9 år och ansågs »normala». Detta kan möjligen ses som ett första trevande försök att skaffa in något som liknar normdata, men begränsningarna är uppenbara. Ytterst få barn har testats och bara i två åldrar. Vid samtal med experter på Ericatestet är detta den enda referens till data på normalbarn som har uppgetts. Det handlar alltså om en 5-poängsuppsats i en psykologikurs. Arbetet är uppenbarligen hastigt tillkommet och saknar professionell utformning.

Bergfast tilltro till intuitionen

Varför använder man då testet och hur kan man argumentera för en praxis som är så uppenbart ovetenskaplig och osaklig? Svaret är enkelt: klinisk erfarenhet. Klinikern bildar sig en intuitiv uppfattning. Han eller hon är bergfast övertygad om sin förmåga, så till den grad att det framstår som fullt rimligt att utlåta sig i rättsliga sammanhang och bidra till livsavgörande beslut för inblandade parter.

Ett annat argument till förmån för praxis är att det endast handlar om att »generera hypoteser». Men är detta en helt oskyldig verksamhet som inte ställer krav på solitt faktaunderlag? En hypotes styr den fortsatta inhämtningen av information och tolkning av andra data. Är den grundad på godtycke är risken för misstag stor. Dessutom är risken uppenbar att myndigheten eller domstolen läser in mer i »hypotesen» än vad psykologen avsåg [43].

De hårda omdömen som Grove och Meehl [1] fäller om amerikanska psykologer och psykiatrer förefaller precis lika tillämpbara på deras svenska kolleger. Tilltron till intuitionen är bergfast, forskningsresultat av den typ Grove och Meehl åberopar ignoreras eller är okända – vilket som är värst kan man diskutera.

CAT saknar vetenskapligt dokumenterat värde

Det amerikanska testet CAT (Children's apperception test) är tillkommet

under inspiration av det välkända TAT [44]. Det används av svenska psykologer vid utredning av livsavgörande frågor. CATs kvalitet har utförligt diskuterats i amerikanska källor. Jag hänvisar här till den auktoritativa »Mental measurement yearbook», som i volym 13, 1998, har den mest aktuella kvalitetsvärderingen av CAT i form av två expertutlåtanden om testet [45, 46]. Dessa båda utlåtanden är samstämmiga. CAT saknar vetenskapligt dokumenterat värde, och risken är stor att CAT-testning leder till felaktiga tolkningar som står i överensstämmelse med testarens förutfattade mening. Trots denna välunderbyggda kritik, lätt tillgänglig i en ledande och välkänd källa för kvalitetsbedömning av test, används testet i svensk praxis av legitimerade psykologer.

Sammanfattning

Många kliniska psykologer visar trots de kritiska vetenskapliga kvalitetsbedömningarna av testen en alltför stor säkerhet i sina slutsatser om enskilda testade. Det beror förmodligen på att de låtit sig förledas av den intuitiva känsla av insikter i den testades personlighet som uppkommer i denna typ av testsituation. Forskningen har emellertid visat att denna känsla är falsk och vilseledande. Man får också stöd från kolleger som har samma – lika litet berättigade – höga uppfattning om testens och den intuitiva kliniska bedömningens värde [47, 48].

Den allmänna begreppsramen och teorierna bakom den är alltså ofta av psykodynamisk typ. Ingen vetenskaplig forskning har kunnat att belägga att den har tillräcklig precision för att kunna underbygga sådana långtgående slutsatser med bäring på centrala mänskliga frågeställningar som dess företrädare regelmässigt gör.

De testmetoder som diskuterats ovan saknar i stort sett vetenskapligt värde. Deras användning i myndigheters och domstolars beslutsfattande är uppseendeväckande och helt i motsättning till att sådana beslut skall vara sakligt väl underbyggda och opartiska. Riskerna för godtyckliga och felaktiga beslut är stora när sådana metoder används för att skapa en betydande del av beslutsunderlaget.

Den kliniska syn som ibland förfäktas är att den enskilde psykologens »erfarenhet» och särskilda skolning skulle kunna vara en tillräcklig grund för att göra giltiga tolkningar av projektiva test som CAT. Forskningen om kliniska bedömningar visar emellertid att dessa påstående saknar vetenskapligt stöd [1, 5, 49], och »erfarenhet» har inte kunnat påvisas medföra bättre kvalitet i bedömningarna (förmodligen beroende på avsaknaden av klart formulerad, giltig

teori och långsam eller utebliven återföring av resultat till bedömaren). Det bör tilläggas att dessa kritiska kommentarer om erfarenhet och expertbedömningar ingalunda är påkallade enbart för psykologer och psykiatrer utan att det handlar om generella svagheter i vissa former av expertis [50, 51].

I den vetenskapliga forskningen finns mycket gott stöd för att beslut som fattas på »psykodynamisk» grund – helt eller till stor del – bör omprövas. Så sker också för närvarande i många länder, däribland USA [52].

Det bästa råd jag kan ge den som erbjuds att bli testad med ett projektivt personlighetstest är att vägra och skaffa sig en advokat för att försvara sina intressen. Har man väl ställt upp och låtit sig testas är man nämligen fullständigt i händerna på psykologens godtycke.

Referenser

- Grove WM, Meehl PE. Comparative efficiency of informal (subjective, impressionistic) and formal (mechanical, algorithmic) prediction procedures: The clinical-statistical controversy. *Psychology, Public Policy, and Law* 1996; 2: 293-323.
- Schmidt FL, Hunter JE. The validity and utility of selection methods in personnel psychology: Practical and theoretical implications of 85 years of research findings. *Psychological Bulletin* 1998; 124: 262-74.
- Meehl PE. Clinical versus statistical prediction: A theoretical analysis and a review of the evidence. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1954.
- Sjöberg L. Diagnosen otillförlitlig och utan prognosvärde vid psykodynamisk arbetsmodell. *Läkartidningen* 1990; 87: 851-3.
- Grünbaum A. Validation in the clinical theory of psychoanalysis: A study in the philosophy of psychoanalysis. Madison (CT): International Universities Press, 1993.
- Eysenck HJ. The decline and fall of the Freudian empire. Harmondsworth: Penguin Books, 1985.
- Scharnberg M. The non-authentic nature of Freud's observations. Vol I. The seduction theory. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993. *Uppsala Studies in Education*; 47.
- Scharnberg M. The non-authentic nature of Freud's observations. Vol II. Felix Gattel's early Freudian cases, and the astrological origin of the anal theory. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993. *Uppsala Studies in Education*; 48.
- Webster R. Why Freud was wrong. Sin, science, and psychoanalysis. New York: Basic Books, 1995.
- Crews F. The verdict on Freud. *Psychological Science* 1996; 7: 63-8.
- Sjöberg L, Källmén H, Scharnberg M. Selection for stressful jobs: Is the defence mechanism test the solution? In: Flin R, Salas M, Strub M, Martin L, eds. *Decision making under stress: Emerging themes and applications*. Aldershot: Ashgate, 1998: 252-60.
- Garb HN, Florio CM, Grove WM. The validity of the Rorschach and the Minnesota Multiphasic Personality Inventory: Results from meta-analyses. *Psychological Science* 1998; 9: 402-4.
- Wood JM, Nezworski MT, Stejskal WJ. The comprehensive system for the Rorschach: A critical examination. *Psychological Science*

1996; 7: 3-10.

- Gann MK. Challenging personality testing part II: The Rorschach and other projective methods. In: Ziskin J, ed. 1997 supplement to coping with psychiatric and psychological testimony. Los Angeles: Law and Psychology Press, 1997: 61-9.
- Swanson GS, Blount J, Bruno R. Comprehensive system Rorschach data on Vietnam combat veterans. *Journal of Personality Assessment* 1990; 54: 160-9.
- Hilsenroth MJ, Fowler JC, Padawer JR. The Rorschach schizophrenia index (SCZI): An examination of reliability, validity and diagnostic efficiency. *Journal of Personality Assessment* 1998; 70: 514-34.
- Dawes RM. House of cards. *Psychology and psychotherapy built on myth*. New York: The Free Press, 1994.
- Danielson A. Att bygga sin värld. Handbok i Ericametoden. Stockholm: Psykologiförlaget, 1986.
- Sjöberg L. Bedömningars ofullkomligheter en fara för rätts säkerheten. *Juridisk Tidskrift* 1999; 10: 928-47.
- Chapman LJ, Chapman JP. Genesis of popular but erroneous psychodiagnostic observations. *Journal of Abnormal Psychology* 1967; 73: 193-204.

En fullständig referensförteckning kan erhållas från Professor Lennart Sjöberg, Handelshögskolan i Stockholm, Box 6501, 113 83 Stockholm.

Kommentar:

Visst behövs bättre normdata Önskvärd forskning saknar resurser

Lennart Sjöberg har rätt i mycket av sin kritik när det gäller bristen på normdata för projektiva test, och hans kritik delas av många kliniker. Och det begås uppenbarligen en del fel i olika sammanhang där man använder psykologiska test.

Sjöberg förbiser viktig skillnad

Men Lennart Sjöberg förbiser en viktig skillnad mellan vetenskap och klinisk praxis, och det gäller inte bara barnpsykiatriska utredningar utan också många andra discipliner som kirurgi och medicin. I kliniskt arbete måste man ta ställning. Man måste till exempel fatta ett beslut om huruvida en person ska opereras eller inte, det går inte att bara säga att våra metoder är otillräckligt underbyggda. Man får göra den bästa bedömning man kan utifrån ett så bra beslutsunderlag som möjligt med hjälp av vetenskap och beprövad erfarenhet.

Barnpsykiadiagnostik är ett komplicerat område. I likhet med vad som görs inom andra komplicerade områden i olika delar av samhället samlar man de experter från olika håll som finns och försöker få en bred, djup och kvalificerad belysning. Naturligtvis kan missbedömningar uppstå på grund av »overload», dvs att uppgifterna är för många för att vi ska kunna integrera dem, vilket kan vara ett sätt att förstå fallet med den psykiater som beskrivs i Sjöbergs artikel. Men ingen kan väl på allvar tro att *alla* psykoanalytiskt orienterade personer är »naiva, fördomsfulla och ovetenskapliga». Mycket har hänt inom det psykoanalytiska området sedan Freud först beskrev sina fynd om omedvetna processer [1].

Lennart Sjöberg tar i sin artikel upp många viktiga frågor som rör utvecklingen och användningen av projektiva

test och hur de används vid psykodynamiskt grundade bedömningar inom skilda områden. Han ifrågasätter användningen av främst projektiva test på grundval av bristen på jämförelsedata från en normalpopulation, men också av det skälet att de bygger på psykoanalytisk eller psykodynamisk teoribildning.

Jag har ombetts att i första hand ta upp frågor som berör de metoder som används inom barn- och ungdomspsykiatri, som Ericametoden, CAT (Children's apperception test) och teckningstestet Machover. Mina kommentarer är begränsade till den kritik som gäller bristen på normeringsdata för projektiva test, utvecklingen och användningen av Ericametoden och betydelsen av att kliniska bedömningar baseras på data från flera olika källor. Då jag inte har någon större erfarenhet av Rorschachtestet, som det används idag, kan jag inte kommentera den metoden på ett sakligt sätt. Kritiken mot användningen av psykodynamisk teori går jag inte heller in på, då den tidigare varit föremål för ingående diskussioner i bland annat Läkartidningen och dagspressen.

Viktigt öka satsningen på metodutveckling

När det gäller användningen av projektiva test välkomnar jag den debatt som Lennart Sjöbergs artikel kan medföra, då den kritik han framför i många avseenden delas av oss som arbetar inom barn- och ungdomspsykiatri. Vid Ericastiftelsen, vars verksamhet är inriktad på bland annat psykiadiagnostik och psykoterapi med barn i form av både utbildning och behandling, är vi väl medvetna om dessa problem.

Bristen på normdata inom barnpsykiatri gäller inte bara projektiva metoder. Svårigheten att få anslag till metodutveckling är ett betydande problem inom många tillämpade verksamheter. Metodutvecklingen förutsätts i allmänhet ske inom ramen för befintlig verksamhet, vilket gör att den blir eftersatt. Utrymmet för en kvalificerad, vetenskapligt upplagd metodutveckling är begränsat, eftersom kraven på effektivare metoder för utredning och behandling samtidigt ökar. Det lönar sig inte heller att beklaga att det inte lades ner

DEBATT

”*Kan denna debatt öka förståelsen för behovet av bra metodutveckling inom områden som barnpsykiatri vore mycket vunnet. Många skulle tjäna på det. Föräldrar och barn som söker hjälp inom barnpsykiatri skulle få bättre hjälp och utredningsarbetet skulle vila på säkrare grund, vilket skulle gagna arbetet för både kliniker och ansvariga inom barnpsykiatri.*”

mer arbete på metodutveckling under 1970- och början av 1980-talet, då den offentliga sektorn hade mer resurser. Som påpekas i Sjöbergs artikel var intrycket för diagnostik under denna tid svalt.

Vi har, med begränsad framgång, ansökt om anslag för att göra olika typer av systematiska studier, som skulle kunna öka tillförlitligheten i de metoder som används och kanske även bidra till utvecklingen av nya och bättre metoder. Det kan vara värt att påpeka att barnpsykiatri bara får motsvarande 10 procent av de medel som vuxenpsykiatri får. När det gäller forskning rör det sig om ännu mindre [2].

Kan denna debatt öka förståelsen för behovet av bra metodutveckling inom områden som barnpsykiatri vore mycket vunnet. Många skulle tjäna på det. Föräldrar och barn som söker hjälp inom barnpsykiatri skulle få bättre hjälp och utredningsarbetet skulle vila på säkrare grund, vilket skulle gagna arbetet för både kliniker och ansvariga inom barnpsykiatri.

Betydelsefullt att utprövning görs på »vanliga barn»

När det gäller projektiva metoders tillförlitlighet stämmer det att de inte är

Författare

SIV BOALT BOËTHIUS

fil dr, verksamhetschef för Ericastiftelsen, professor vid pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

E-post: siv@ped.su.se

utprovade på så kallade vanliga barn i dagens samhälle i någon större omfattning. Vid Ericastiftelsen pågår emellertid sedan några år tillbaka en systematisk insamling av data avseende hur barn ur en normalpopulation svarar på några av de oftast förekommande projektiva testen. Vi är medvetna om att dessa studier behöver kompletteras med ett mer omfattande dataunderlag, men vill i detta sammanhang ändå påpeka att viktigt utvecklingsarbete görs inom de ramar som vår verksamhet medger.

Ericastiftelsen har också medverkat vid den normering av begåvningsstestet WISC III (Wechsler intelligence scale for children), som leddes av docent Ann-Charlotte Smedler vid Stockholms universitets psykologiska institution i samarbete med Psykologiförlaget AB. Insamlingen av testdata från barn ur en normalpopulation ingick som en obligatorisk uppgift i Ericastiftelsens kurs i psykodiagnostik för psykologer. Parallellt med att de studerande gjorde utredningar av barn vid olika barnpsykiatriska verksamheter testade de ett antal systematiskt utvalda barn. Denna modell har sedan använts i efterföljande kurser för att på ett standardiserat sätt samla in testdata, som visar hur barn ur en normalpopulation svarar på olika test som används i barnpsykiatrisk verksamhet.

Tanken med dessa studier är just att de ska ge kliniskt verksamma psykologer en referensram, som beskriver hur vanliga barn i olika åldrar reagerar på det material i form av frågor och bilder som specifika testmetoder innehåller. För att man som kliniker ska kunna bedöma om, och i så fall i vilken grad, ett barn uppvisar ett stort beteende, måste man ha tillgång till en gedigen och aktuell kunskap om hur »normalbarn» svarar på dessa stimuli. Det är lätt att som kliniker förlora kontakten med hur vanliga barn skulle reagera i motsvarande situation om man inte har kontinuerlig tillgång till någon form av jämförelse- eller normdata.

När det gäller bedömning av barns beteende har vi tillgång till olika källor, som att föräldrarna söker hjälp och har definierat barnets beteende som stort i något avseende och diagnossystemet DSM-IV som bygger på beteendebeskrivningar. De projektiva testen har som syfte framför allt att ge tillgång till den känslomässiga, subjektiva dynamik som kan öka vår förståelse för ett barns beteende. Våra möjligheter att identifiera och förstå ett visst beteende förutsätter en kunskap om vanliga sätt att »svara» i de projektiva testen.

En av de studier som genomförts vid Ericastiftelsen avser teckningstestet Machover, som består av teckningar av

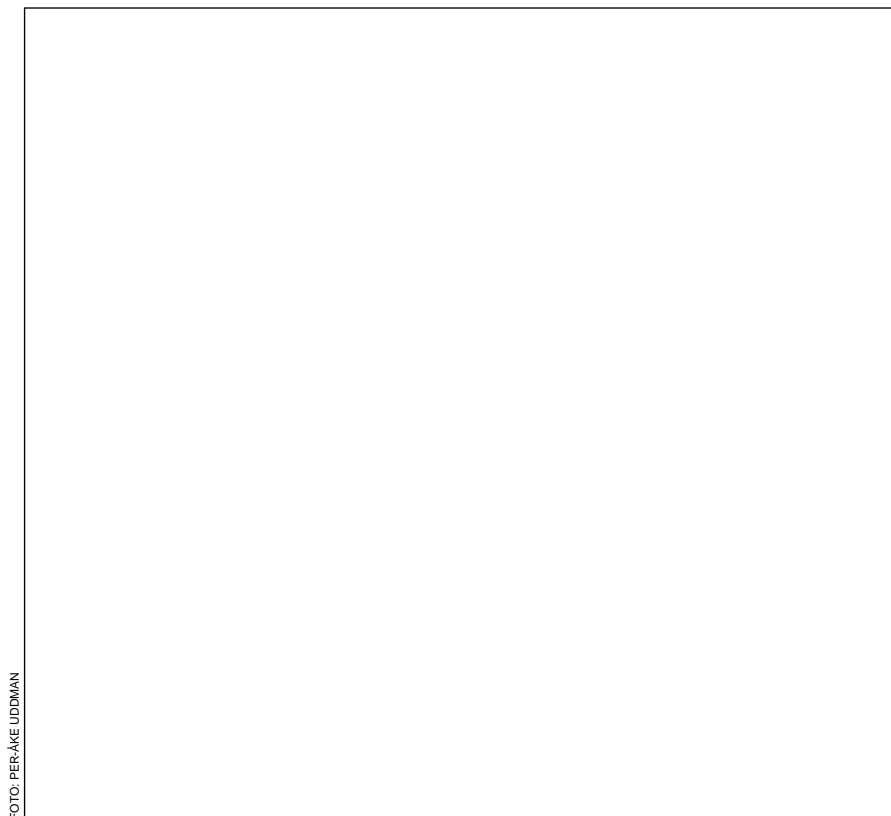

FOTO: PER-ÅKE UDDMAN

människofigurer och svaren på vissa frågor. Underlaget utgörs av 288 teckningar av 144 barn och har sammanställts och bearbetats av Britta Blomberg och Elisabeth Cleve [3], båda verksamma vid Ericastiftelsen. Inledningsvis beskrivs utvecklingspsykologin ur ett historiskt perspektiv och nyare teorier presenteras. Därefter redovisas teckningstestets bakgrund, hur metoden kan användas, och nya formulär och schema för utvärdering och tolkning presenteras. Den tredje delen innehåller en tillämpning av Machovermetoden på materialet indelat i tre ålderskategorier, 4–6 år, 7–9 år och 10–12 år. För varje ålderskategori, bestående av lika många flickor som pojkar, presenteras insamlade teckningar och svar på frågorna samt redovisas ett antal utmärkande drag hos de tecknade figurerna. Därefter diskuteras materialet i relation till utvecklingspsykologiska teorier.

För att i Machovertestet kunna jämföra teckningar som ritats av barn ur en normalpopulation med teckningar ritade av barn som under samma tidsperiod bedömts vid en barnpsykiatrisk utredning har ett betydande antal sådana teckningar samlats in. En preliminär sammanställning har gjorts.

På samma sätt har data samlats in från barn ur en normalpopulation även avseende tre andra vanliga projektiva metoder. Dessa metoder är bildtestet CAT (Childrens' apperception test), ett satskompletteringstest samt småbarnstestet »Düss sagofrågor». I det senare

En värld under uppbyggnad. Så här kan det se ut när ett barn undersöks med Ericametoden.

ombeds barnen berätta hur de tror att ett antal berättelser slutar. Samtliga dessa data har sammanställts relaterat till barnens ålder och kön. Fortsatt bearbetning av dessa data förutsätter visst tillskott av resurser.

Ericametoden som testmetod och som kontaktmedel

En av de metoder som Lennart Sjöberg ifrågasätter är Ericametoden. Den utvecklades vid Ericastiftelsen under 1940- och 1950-talen av psykiatern Gösta Harding [4], i samarbete med psykologen Allis Danielson [5], som en metod som kunde bidra med information om barns inre psykologiska processer. Ericametodens teoretiska bakgrund bygger på observationer av barns lek och på utvecklingspsykologisk teori. En omarbetad version av den senare boken har nyligen översatts till engelska [6].

Även nyare utvecklingspsykologiska studier [7] stöder antagandet att känslomässiga reaktioner och teman i barns lek kan predicera beteendestörningar. Leken är en viktig del av barns utveckling och utgör en betydelsefull del av barnets samspel med omvärlden [8]. I leken kan barnet också bearbeta för dem viktiga händelser genom att gestalta och bearbeta händelser, känslor och fantasier [9].

Leken är en naturlig kommunikationsform för barn, på motsvarande sätt

som talet är för vuxna. I en utrednings-situation kan en vuxen berätta om sig själv och sin omvärld, men det kan barn sällan göra, framför allt inte små barn [10].

Utifrån barns sätt att leka kan man se om de leker på likartat sätt som andra jämnåriga barn. Några slutsatser om *varför* detta sker eller inte sker kan man självfallet inte dra. De hypoteser man formulerar måste prövas mot information av annat och mer objektivt slag. Men eftersom det är svårt att ta fram relevant information om (små) barn är det också problematiskt att i studier av validitet finna bra kriterier för bedömning av specifika aspekter av barns sätt att fungera i förhållande till omvärlden.

Ericametoden består i att barnet får leka eller »bygga en värld» i en låda med sand genom att välja bland ett stort antal föremål (t ex fordon, vilda och tama djur, dockor, hus, kanoner, träd, bommar). Bedömningen grundas på dels innehållsliga aspekter, dels formala aspekter. Innehållsliga aspekter avser vilka kvalitativa teman som kan identifieras, formala aspekter avser mer objektiva förhållanden som typ och antal föremål ett barn väljer, tidsmässiga sekvenser i byggandet etc. När barnets lek avslutats görs en bedömning i ett antal kategorier av objektiva egenskaper hos den »värld» barnet byggt.

Det görs också en bedömning av den slutliga lådscenen med avseende på dess organisation, som kallas komposition. Definitionen av kompositioner i form av ett helt sammanhang, konfigurativa element, uppsortering och så vidare utgår från hur barn i olika åldersgrupper, slumpvis valda ur en normalpopulation, byggde.

I en serie studier undersökte Harding [4], Dahlgren [11] och Danielson [12] hur barn sammanställde material, vilket material de valde, hur pojkar valde, hur flickor valde, vad som är normalt i olika åldrar etc. Hardings studie omfattade 160 barn, Dahlgrens 100 och Danielsons 98. Dahlgrens studie, som är en licentiatavhandling, utgjordes av en metodologisk undersökning rörande teknik för observation, registrering och normering.

Sedan 1970-talet har inga ytterligare systematiska utprovningar gjorts för att få fram normdata som gäller dagens samhälle. De studier som gjorts har haft ett begränsat syfte. Förutom Kerstin Helgesons 5-poängsuppsats, som nämns i Sjöbergs artikel, finns en doktorsavhandling om flyktingbarn av Kjerstin Almqvist [13]. Hon undersökte 50 iranska flyktingbarn med bland annat Ericametoden och fann att den var ett användbart instrument speciellt när det gäller förskolebarn med begränsad kognitiv och språklig förmåga. Den un-

derlättnade både barnens bearbetning av sina krigsupplevelser och föräldrarnas möjligheter att ta del av och bättre förstå sina barns erfarenheter.

För närvarande planeras två studier vid Ericastiftelsen gällande Ericametoden. Den ena, som syftar till en kartläggning och analys av hur barn i olika åldrar ur en normalpopulation använder sig av Ericamaterialet, görs i samarbete med Stockholms läns landstings forsknings- och metodutvecklingsavdelning. Den andra studien, som nyligen påbörjats, syftar till att belysa användbarhet och erfarenheter av Ericametoden i relation till andra metoder för bedömning av barn inom barnpsykiatri.

När ett barn utreds utgör Ericametoden *alltid* bara en av flera metoder. Ett utlåtande baseras alltid på flera metoder som begåvnings-test, neuropsykiatriska test, andra projektiva test osv. Som utredningsansvarig väger man samman testresultat med annan information från föräldrar, skola, daghem, sjukhusjournaler etc.

Projektiva test kan aldrig vara bevis

I artikeln tas också upp att projektivt material, taget ur sitt sammanhang, har använts i rättsliga sammanhang i samband med utredningar av bland annat sexuella övergrepp mot barn. Jag vill hävda att Ericastiftelsen inte kan ta på sig ett ansvar för hur projektiva metoder som Ericametoden används i juridiska och rättspsykiatriska sammanhang. De projektiva testen är hjälpmedel för att bygga upp hypoteser för bedömning av ett barns inre värld – de kan *aldrig* vara bevis.

Det är uppenbart att det saknas bra test som skulle kunna vara till hjälp vid utredningar om övergrepp, och det är lika uppenbart att detta är ett mycket problematiskt område. Det vi nu ser är att test som inte konstruerats för att kunna användas som bevis, vilket svenskt rättsväsen kräver, ändå utnyttjas i detta syfte. Att psykologer avkrävs uttalanden om huruvida ett barn utsatts för övergrepp eller ej är en olycklig följd av att inga säkra metoder finns för att verkligen bevisa att ett övergrepp inträffat eller ej. Inte ens de övergrepp som avslöjades i Örebromålet, vilket refererades i dagspressen i somras, kunde barnen som utreds för dem berätta om, trots att övergreppen finns dokumenterade på videofilm.

Ytterst få psykologer inom barnpsykiatri trängtar efter att uttala sig om »fakta». Istället åläggs barnpsykiatriska mottagningar av till exempel en socialförvaltning att göra en utredning. Många praktiker vändas när de avkrävs uttalanden om något de inte är helt säkra på. Möjligen vore det bättre att vida-

reutveckla arbetet med specialistteam med bred och djup kunskap om dessa frågeställningar. Det vore också önskvärt att det utvecklades nya metoder, som kunde ge ökad säkerhet i de mycket svåra ställningstaganden som detta handlar om. Men risken att det görs felbedömningar kan vi nog aldrig komma ifrån helt, eftersom detta är ett så komplext område.

Detta problem delar vi med många andra länder, och det görs försök att förbättra de metoder som används och även att utbilda olika specialistteam. Ett sådant initiativ är en nystartad tvåårig utbildning i New York för olika yrkeskategorier. Den syftar till att bygga upp en sådan specialistkompetens som såväl psykologer som jurister och andra yrkesgrupper pläderat för. Utbildningen består i ett års studier i utvecklingspsykologi med olika bedömningar av barn och familjer och ett år av samarbete med jurister gällande ärenden som anmälts till domstol.

Referenser

1. Roth A, Fonagy P. What works for whom? A critical review of psychotherapy research. London: Guilford, 1996.
2. Det gäller livet. Stöd och vård till barn och ungdomar med psykiska problem [slutbetänkande av Barnpsykiatrikommittén]. SOU 1998:31.
3. Blomberg B, Cleve E. Machover-testet. Handbok med utvecklingsteoretiska perspektiv. Linköping: Psykologiförlaget AB, 1997.
4. Harding G. Leken som avslöjar. Orientering i lekdiagnostik. Stockholm: Natur och Kultur, 1965.
5. Danielson A. Att bygga sin värld. Handbok i Ericametoden. Stockholm: Psykologiförlaget AB, 1986.
6. Danielson A. Building your own world. Manual for the Erica method. Stockholm: Psykologiförlaget AB, 1998.
7. Warren SL, Oppenheim D, Emde RN. Can emotions and themes in children's play predict behavior problems? J Am Acad Child Adolesc Psychiatry 1996; 35(10): 1331-7.
8. Rubin KH, Fein GG, Vandenberg B. Play. In: Mussen PH, ed. Handbook of child psychology. Vol 4. New York: John Wiley, 1983: 694-774.
9. Carlberg G. Vändpunkter i barnpsykiaterapi. Terapeuters erfarenheter av förändringsprocesser [dissertation]. Stockholm: Stockholms universitet, 1999.
10. Boalt Boëthius S, Berggren G. Forskning om barn- och ungdomspsykiaterapi. En kunskapsöversikt. Stockholm: Ericastiftelsen, 1998.
11. Dahlgren B. Sandlådetestet. Metodologisk undersökning rörande teknik för observation, registrering och normering [dissertation]. Stockholm: Stockholms högskola, 1958.
12. Danielson A. Ericametoden. Presentation samt en studie med särskild hänsyn till en formalaspekt. Stockholm: Skandinaviska testförlaget, 1965.
13. Almqvist K. Refugee children. Efforts of organized violence and forced migration on young children's well-being and development [dissertation]. Göteborg: Department of psychology, Göteborg University, 1997.